

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Մանր գիւղատնտեսութիւնը եւ նրա կարիքները

Գիւղատնտեսութեան և մասնաւորապէս մանր կամ գիւղացիական գիւղատնտեսութեան կարիքները և նրանց առաջադիմութեան խանգարող պատճառների ուսումնասիրութիւնը վերջին ժամանակներս Ռուսաստանում դէպի իրան է հրաւիրել թէ կառավարութեան, թէ տեղային հաստատութիւնների, և թէ գրականութեան առանձին ուշադրութիւնը: Եւ հասկանալի է թէ ինչու:

Յայտնի է, որ Ռուսաստանը երկրագործական երկիր է: Նրա բնակիչների աւելի քան $\frac{1}{3}$ մասը պարապում և ապրում է գիւղատնտեսութեամբ: Ռուսաստանից արտահանուող ապրանքների արժէքի 80% նոյնպէս կազմում են գիւղատնտեսական նիւթեր: Պետական մոլոտքերի գլխաւոր աղբիւրը էլի նոյն գիւղացին է. և վերջապէս խոշոր արդիւնագործութիւնը (ինդուստրիան) ունենալով իւր ապրանքների սպառողները դարձեալ նոյն գիւղացին՝ նոյնպէս անմիջապէս կախում ունի գիւղատնտեսութեան զարգացման աստիճանից: Հասկանալի է, որ գիւղացու տնտեսական դրութիւնը որքան բարւոք լինի, այնքան մեծ կը լինի նրա պահանջը և հետեւապէս նաեւ արդիւնագործութեան նիւթերի գործածութիւնը:

Նպատակ դնելով մեր այս յօդուածում տալու համառօտ տեսութիւն մանր գիւղատնտեսութեան, նրա առաւելութիւնների և պակասութիւնների, նրա ապագայի և կարիքների մասին, նախ և առաջ որոշենք, թէ թրն է մանր գիւղատնտեսութիւնը:

Առհասարակ ընդունուած է գիւղատնտեսութիւնը բաժանել 3 տեսակի. մանր, միջակ և խոշոր: Ի՞նչը ընդունել իբրեւ չափ այս բաժանման, ահա հարց, որի նկատմամբ տնտեսագէտների կարծիքները տարբերում են: Պէտք է նկատել, որ հողի քանակութիւնը դեռ չէ որոշում գիւղատնտեսութեան մանր կամ խոշոր լինելը: Օրինակի համար, Ղախմում 10 դեսեատին հող ունեցողը կարող է համարուել խոշոր հողատէր, իսկ նոյն 10 դեսեատինը մի որեւէ Վոլոգդսկի կամ Սարատովի նահան-

գում հազիւ է կարող բաւարարութիւն տալ մի գիւղացու ընտանիքի պիտոյքներին: Նոյնպէս տարբեր են՝ օրինակ՝ Գերմանիայում կամ Անգլիայում և Ռուսաստանում խոշոր և մանր գիւղատնտեսութիւն հասկացողութիւնները: Ուրեմն պէտք է գտնել ուրիշ չափ:

Րաու, օրինակ, առաջարկում է մանր համարել մէկ լուծ (մի ջուխտ եղ կամ ձի, запрыжка) ունեցող տնտեսութիւնները. երկուսը և աւելին՝ միջակ, իսկ խոշոր՝ երբ հողատէրը ինքը չի բանում, այլ միայն կառավարում է: Պասսի իբրեւ չափ ընդունում է գութանների քանակութիւնը. մանր տնտեսութիւնը չի կարողանում շահագործել նոյնիսկ մէկ գութանի ոյժը (10 դեսեսաւին հողի հերկումը), 1—2 գութան բանեցնողին նա համարում է միջակ, իսկ 2-ից աւելին խոշոր: Ամենից ընդունուած է Րոշերի բաժանումը: Այս վերջինի համեմատ մանր է համարւում այնպիսի տնտեսութիւն, երբ գիւղացին իր ընտանիքով առանց բանւորի օգնութեան կարողանում է վարել տնտեսութիւնը. միջակ — երբ գիւղացու և նրա ընտանիքի ոյժերը բաւական չեն և պահանջում են բանւորներ, և խոշոր — երբ կառավարելը խլում է հողատէրի բոլոր ժամանակը, և նա չի բանում ինքը իր ընտանիքով:

Եթէ Րոշերի բաժանման մէջ մտցնենք և տնտեսութիւնից ստացած զուտ արդիւնքի չափը, կը ստանանք աւելի կատարեալ բաժանում: Մանր գիւղատնտեսութիւնը — ստանում է այնքան զուտ արդիւնք, որ կամ չի բաւականացնում, կամ հազիւ հազ է բաւականացնում նրանով պարապողների պահանջները. խոշոր — երբ մնում է աւելորդ արդիւնք, իսկ միջակը բռնում է այս երկուսի մէջտեղը:

Հարց է ծագում. այս երեք տեսակներից որն է աւելի կենսունակ, որն է յաղթող հանդիսանում կեանքի կուռւմ և ինչո՞ւ:

Յայտնի է, որ արդիւնագործութեան վերաբերեալ այս հարցը վճռուած է խոշորի օգտին, իսկ գիւղատնտեսութեան վերաբերեալ դեռ սա վիճելի հարց է: Այժմ համարեա բոլոր խոշոր քաղաքագէտները զրադուած են այս հարցով: Քաղաքագէտներից մի քանիսը, այսպէս կոչուած օրթօդքս-մարկսիստները (օր.՝ Կառլտսկին) կողմնակից են խոշոր գիւղատնտեսութեան, իսկ միւսները (Հերց, Դաւիդ) — և սրանք կազմում են մեծամասնութիւնը — հիմնուելով ստատիստիկական հետազոտութիւնների վրայ զանազան երկրներում՝ ցոյց են տալիս, որ մանր և միջակ տնտեսութիւնների թիւը ոչ միայն չէ պակասում, այլ ընդհակառակը՝ աւելանում է. օրինակ՝ Գերմանիայում,

Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներում, Ռուսաստանում և այլն: Այս վերջինում մենք նկատում ենք, որ ազնականների հոգերը պակասում են և անցնում են գիւղացիների և վաճառականների ձեռք: Միայն Ֆրանսիայում չէ նկատուում առանձին հոսանք այս կամ այն կողմը:

Ի՞նչ է այս երևոյթի պատճառը, և ինչո՞ւ գիւղատնտեսութիւնը չի ենթարկւում կենտրոնացման և կապիտալիզացիայի օրէնքներին, որոնք այնպիսի ոյժով գործում են արդիւնաբերութեան ուրիշ ճիւղերի մէջ:

Այս գանազանութիւնը բացատրւում է գիւղատնտեսութեան առանձնայատկութիւններով:

Նախևառաջ գիւղատնտեսութիւնը գործ ունի օրգանիզմների—կենդանի մարմինների հետ, իսկ արդիւնագործութիւնը՝ նիւթերի հետ: Եւ այս պատճառով առաջինում չէ կարող տեղի ունենալ գործողութիւնների այնպիսի միատեսակութիւն, ինչպէս երկրորդում: Ամեն օրգանիզմ ունի իր առանձնայատկութիւնները, որոնց պէտք է ինկատի ունենայ գիւղատնտեսն իր գործունէութեան մէջ: Ահա ինչո՞ւ անասնապահութեան այն ճիւղերը, որոնք գործ ունեն ընտիր կենդանիների հետ, աւելի յարմար են համարւում միջակ տնտեսութունների համար: Եւ մենք տեսնում ենք, որ արտասահմանի ցուցահանդէսներում առաջնակարգ կենդանիներ ներկայացնողները յաճախ գիւղացիներ ենլինում, որոնք և ստանում են պրեմիաներ:

Այն պայմանները, որոնց շնորհիւ խոշոր արդիւնագործութիւնը հսկայական քայլերով առաջ է ընթանում և կլանում մանրերին, երկրագործութեան վերաբերեալ խաղում են աւելի սահմանափակ դեր: Այսպէս են՝ աշխատանքի բաժանմունքը, գործելու անընդհատութիւնը և թանգ ու կատարելագործութեան մեքենաների գործածութիւնը:

Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ արդիւնագործութեան մէջ միեւնոյն բանւորն օրէցօր, տարէցտարի բանում է միեւնոյն մեքենայի մօտ, շինում է միեւնոյն բանը, վերջիվերջոյ դառնում է այդ մեքենայի կարծես մի մասը և հասնում է իր գործում մեծ ճարպիկութեան. նոյնը չէ գիւղատնտեսութեան մէջ: Բացի այն, որ նա այստեղ գործ ունի աւելի բարդ մեխանիզմների հետ, նրա գործունէութիւնը այստեղ ընդհատւում է և՛ այսպէս ասած՝ սեզոնական է դառնում: Ռուսաստանում՝ օրինակ՝ այն օրերի թիւը, երբ տաքութիւնը 6 աստիճանից աւել է, այսինքն երբ կարող է տեղի ունենալ որևէ դաշտային գործունէութիւն, տատանւում են 125 օրից մինչև 363 օր: Այս վերջին թիւը վերաբերւում է միայն մի քա-

նի տեղերի: Բացի այն, որ գիւղացու գործունէութիւնը այսպէս ընդհատուում է, այս վերջինս ունի և մի ուրիշ պակասութիւն: Գիւղատնտեսութեան մէջ զանազան գործողութիւններ չեն կարող տեղի ունենալ միաժամանակ, ինչպէս արդիւնազորութեան մէջ: Միաժամանակ չէ կարելի համ հերկել, համ ցանել, համ հնձել ևայլն: Այլ այս բոլոր օպերացիաները կատարուում են զանազան ժամանակներ և պէտք է կատարուեն շտապ և շուտ, որովհետեւ ձգձգել ժամանակը՝ նշանակում է կորցնել ստանալիք նիւթերի մի յայտնի մասը կամ նոյնիսկ ամբողջը: Գործունէութեան այս ձևերը ստեղծում են խոշոր հողագործութեան համար մեծ անյարմարութիւններ: Յայտնի է, որ Ռուսաստանի հիւսիսային նահանգներէց ամեն տարի հունձի ժամանակ հարիւր հազարաւոր հնձողներ դիմում են դէպի հարաւ, և չնայած սրան՝ հարաւային նահանգների խոշոր հողատէրերը զանգատուում են քանտրոնների պակասութեան վրայ, և նոյնիսկ ուզում են, որ կառավարութիւնը ինքը միջամտէ այս հարցի մէջ և մի կերպ կանոնաւորէ նրան: Նոյն զանգատներն են լսւում և՛ ուրիշ երկրների խոշոր հողատէրերի կողմից: Ենթահիւ գործունէութեան ընդհատումներին և միաժամանակ աշխատանք կատարելու՝ անկարելիութեան՝ հողագործութեան մէջ կապիտալը աւելի դանդաղ է շրջում, ուրեմն պահանջւում է կարճ ժամանակամիջոցում խոշոր կապիտալ: Գիւղատնտեսութեան գործունէութեան ժամանակաւորութիւնն է և այն բանի պատճառը, որ այս վերջինում մեծ և թանկ մեքենաների գործածութիւնը դառնում է անձեռնտու: Տալ ահագին փող և առնել մեքենա, որ պէտք է գործի տարւայ ընթացքում միայն մի քանի տասնեակ օրեր և մնացած ժամանակ պարապ ընկնի—դա կապիտալիստի տեսակէտից անհեթեթութիւն է: Բացի այս, կան և ուրիշ պայմաններ, որոնք սահմանափակում են մեքենաների դերը հողագործութեան մէջ:

Հողագործը չէ կարող իր բոլոր գործունէութիւնը սահմանափակել մի յարկի տակ, ուր նա կարող լինի դնել հրակայ մեքենաներ: Նրա մեքենաները պէտք է լինեն շարժուն և դրա համար էլ նրանք պէտք է ունենան պարզ կազմութիւն և սահմանափակ ծանրութիւն: Բացի այդ՝ գիւղատնտեսութեան մէջ կան գործողութիւններ, որ չի կարող կատարել ոչ մի մեքենա: Եւ մենք տեսնում ենք, որ գիւղատնտեսութեան զարգանալով այսպիսի գործողութիւնների թիւը ոչ միայն չի պակասում, այլ ընդհակառակն՝ աւելանում է: Եւրոպայի շատ երկրներում հացահատիկների բոյսերի կուլտուրան կամաց-կամաց պակասում է, և այնտեղի տնտեսութիւններում աւելի և աւե-

լի են սկսում դեր խաղալ տեխնիկական բոյսերի (ճակնդեղ, հմել (գայլուկ, хмель), ծխախոտ, մեզ մօտ բամբակ կայլն) կուլտուրան: Անասնապահութիւնը, մեղուաբուծութիւնը, պարտիզպանութիւնը հետզհետէ նոյնպէս զարգանում են: Մի խօսքով՝ անտեսութիւնները ընդարձակ (էկսպենսիւ) կուլտուրայից անցնում են խտացածի (ինտենսիւ): Իսկ այս վերջինում մեքենաների գործածութիւնը բոլորովին չնչին է: Մինչև այժմ՝ օրինակ՝ դեռ չկան կով կթելու, բամբակ կամ ծխախոտ հաւաքելու, նրանց քաղահանելու համար մեքենաներ: Գիւղատնտեսը՝ հակառակ արդիւնագործութեան, որ ձգտում է՝ որքան կարելի է՝ մասնակի (սպեցիալ) դառնալ—աշխատում է բազմակողմանի զարձնել իւր անտեսութիւնը՝ դրդուած շատ պայմաններից: Այդ պահանջում է նրանից ընդհանուր արդիւնքի չափը մեծ փոփոխութիւններից ազատելու ցանկութիւնը:

Յայտնի է, որ զանազան բոյսերը միատեսակ չեն վերաբերւում թէ ջրի քանակութեան, թէ տաքութեան և թէ զանազան թշնամիներին բուսական և կեդանական աշխարհից: Աճեցնելով զանազան բոյսեր և կենդանիներ՝ նա, գիւղատնտեսը, իրան ազատում է թէ բնութեան և թէ ջուկայի զանազան պատահականութիւններից: Տարբեր բոյսեր աճեցնել է պահանջում նոյնպէս և՛ հողը լաւ ու բազմակողմանի շահագործելու ցանկութիւնը:

Մենք գիտենք, որ բոլոր բոյսերը կերակրւում են միևնոյն նիւթերով, բայց նիւթերի գործածութեան չափը զանազան բոյսերի համար տարբեր են: Կան բոյսեր, որոնք մեծ քանակութեամբ կլանում են կալի (ճակնդեղ, արեածաղիկ, ծխախոտ), ուրիշները լուսածնական թթու, կիր, բորակածնային նիւթեր կայլն: Բացի այդ, ինչպէս Հելլերգելը ցոյց տուեց, կան բոյսեր (թիթեռնակները ընտանիքին պատկանող), որոնք հողից ոչ միայն բորակածին չեն վերցնում, այլ նոյնիսկ հարստացնում են նրան այդ նիւթերով: Հիմնուելով դէպի զանազան գործօնները բոյսերի կողմից տարբեր վերաբերուելու վրայ՝ գիւղատնտեսը պէտք է միևնոյն հողի վրայ բուսցնի զանազան տեսակ, նոյնիսկ զանազան ընտանիքների պատկանող բոյսեր, որպէսզի ամենաձեռնառու կերպով շահագործին նրան: Այս տեսակ անտեսութիւնը կոչւում է պտղափոփոխ անտեսութիւն (подперемьное хозяйство), իսկ յայտնի կարգով բոյսերի միմիանց փոխարինելը—շրջացան (свообороть):

Այսբանս գիւղատնտեսութեան առանձնայատկութիւնների

մասին: Այժմ տեսնենք, թե ինչ առաւելութիւններ և պակասութիւններ ունեն մանր և խոշոր հողագործութիւնները:

Մանր հողագործութեան առաւելութեան պէտք է վերագրել հետեւեալը. 1) նրա աւելի պակաս կախումը շուկայից, որովհետեւ մանր հողագործի գլխաւոր նպատակն է ստանալ իր և իր ընտանիքի պիտոյքների համար անհրաժեշտ նիւթերը. 2) մանր տնտեսութեան՝ ալսպէս ասած՝ առաձգականութիւնը, որի շնորհիւ մանրը, չունենալով մեծ ինվենտար, աւելի հեշտ է ենթարկուած փոփոխութիւնների. 3) մանրի ուսումնասիրութեան հեշտութիւնը, և վերջապէս, որ ամենագլխաւորն է, այստեղ աշխատողը լինելով ինքը հողագործը, որը նաև ամբողջապէս տէր է իր աշխատանքի արդիւնքին, աւելի մեծ ուշադրութեամբ ու եռանդով է բանում: Այս վերջին յատկութիւնը կառուտակու կարծիքով մանր երկրագործութեան վատ կողմն է: Այդ այդպէս կը լինէր, եթէ իսկապէս գիւղացին բանէր իր ուժից վեր: Բայց բաւական է, ասում է մի ուրիշ էկոնոմիստ, տեսնել, թէ ինչ ուրախութեամբ է բանում գիւղացին իր հողի վրայ, որպէսզի հասկանանք, որ աշխատութեան չափազանցութեան մասին խօսք անգամ չէ կարող լինել: Իսկ այն առաւելութիւնները, որ ունի խոշոր գիւղատնտեսութիւնը մանրի համեմատութեամբ, ինչպէս օրինակ՝ մեծ և կատարելագործուած մեքենաների գործածութիւնը, մասնագէտների գիտութիւնով օգտուելը, նիւթերի ծախքը աւելի լաւ կազմակերպելը ևայլն, սրանք շնորհիւ զանազան ընկերակցութիւնների կամ կորպորացիաների հեշտանում են և՛ մանր հողատէրերի համար:

Գիւղատնտեսական գիտութեան վերջին տասնեակ տարիներում արած առաջադիմութիւնները (որոնք Զոմբարտի կարծիքով՝ նոյնիսկ սկզբունքով՝ աւելի կարևոր են, քան շոգու բազմակողմանի գործադրութիւնը) և նրա տարածելու ձևերի զարգացումը դիւրացնում են և՛ մանր հողատէրերի համար գիտութեան բարիքներից օգտուելը: Բաւական է յիշել Լիբիխի և Հելլրիգելի արած գիշտերը և նրանց հետևանքները, որպէսզի համաձայնուենք Զոմբարտի հետ. *) յիշած երկու գիտնականների շնորհիւ մանր հողագործն էլ ստացաւ գիւրութիւն լաւացնելու իր հողի յատկութիւնները, առանց որ դիմի թանգ և երկար ժամանակ պահանջող բարելաւութիւնների:

Առաջներում, նոյնիսկ երբ տնտեսութեան համար անառնարկութիւնը ձեռնտու չէր, այնուամենայնիւ պահում

*) Տես «Մուրճ»-ի № 2-ում մեր յօդուածը:

էին հաագին քանակութեամբ կենդանիներ՝ հողը պարարտացնելու համար աղբ ստանալու նպատակով: Այժմ շնորհիւ հանքային պարարտացնող նիւթերի գործածութեան և բուրակածին հաւաքող բոյսերի աճեցնելուն, գիւղատնտեսը ազատուել է այդ անհրաժեշտութիւնից: Այդ նիւթերը իրանց ներգործութիւնը բերքի վրայ ցոյց են տալիս հետեւեալ տարին:

Վերջացնելով սրանով մեր խօսքը մանր գիւղատնտեսութեան առաւելութիւնների մասին՝ այժմ տեսնենք, թէ ի՞նչ կարիքներ ունի Ռուսաստանի մանր գիւղատնտեսութիւնը և ի՞նչպէս է կարելի նրա արդիւնաբերութիւնը աւելացնել և նրան հանել այժմուայ աղքատ դրութիւնից:

Դեռ հարեւր տարի սրանից առաջ մի յայտնի գերմանացի գործիչ և մեծ կալուածատէր, երբ նրան հարցրին, թէ «ինչո՞ւ է ժողովուրդն աղքատ», պատասխանեց. «որովհետեւ նա տգէտ և անուս է»: Արտասահմանում վաղուց է արդէն հասկացուել ուսման անհրաժեշտութիւնը և նրա բարեբար ազդեցութիւնը ժողովրդի տնտեսական դրութեան վրայ, և այդ պատճառով այնտեղ միջոցներ չեն խնայում այդ գործի համար: Իսկ մեզ մօտ, մտում է պրոֆ. Չուպրովը *), դեռ այժմս էլ զեմսովային նահանգներում նորակոչ զինւորների կէսը, իսկ միւսներում երկու երրորդականը անգրագէտ են: Բացի այդ, գիւղացին Ռուսաստանում դրուած է և ուրիշ աննպաստ պայմաններում: Գիւղացիները մեզ մօտ կազմում են մի առանձին դասակարգ՝ զուրկ մի քանի արտօնութիւններից. այդ պայմանները նրան դարձրւում են անընդունակ, անձեռնալուղ կային:

Համեմատենք՝ օրինակ՝ ամերիկացու վերաբերմունքը դէպի ֆիզիկական աշխատութիւնը առհասարակ և գիւղատնտեսութիւնը մասնաւորապէս և ուսւ հասարակութեան վերաբերմունքը: Ամերիկացին մեծ յարգանքով է վերաբերւում ամեն մի աշխատանքի: Շատ ուսանողներ այնտեղ ամառուայ արձակուրդներին գնում են գիւղեր և մտնում զանազան տնտեսութիւնների իբրև հասարակ բանւոր. կան և այնպիսիները, որոնք ձմեռը դասախօսութիւններից յետոյ որևէ մի հիւրանոցում սպասաւորի պաշտօն են կատարում: Բաւական է յիշել, որ Միացեալ Նահանգների 21 նախագահներից 15-ը եղել են ֆերմերների որդիք, որոնցից 10 նոյնիսկ հասարակ գիւղացիների որ-

*) Պրոֆ. Չուպրովը Պարիզի ռուսաց բարձր. ուսումն. կառարել է միշտը դասախօսութիւններ «մանր գիւղատնտեսութեան և նրա կարիքների մասին», որից մենք օգտուել ենք մեր այս յօդուածը գրելիս:

գիք, որպէսզի հասկանանք թէ այնտեղ ինչպիսի տարր է պարապում գիւղատնտեսութեամբ:

Իսկ Ռուսաստանում ով որ անընդունակ է, ով որ «մարդչի դառնում», մնում է տնտեսութիւնը կառավարելու: Այսպէս է թէ մանր և թէ խոշոր տնտեսութիւններում: Այսպիսի պայմաններում ոչինչ զարմանալի բան չկայ նրանում, որ Ռուսաստանում գիւղատնտեսութիւնը գտնւում է աղքատ դրութեան մէջ, — որ գիւղացին չէ կարողանում օգտուել այն միջոցներով, որոնց շնորհիւ գիւղատնտեսութիւնը արտասահմանում առաջագիմում է այնպիսի հսկայական քայլերով:

XIX դարի երկրորդ կէսը գիւղատնտեսական գիտութեան առաջադիմութեան հետ միասին ցոյց տուեց նոյնպէս այդ գիտութեան բարիքները ժողովրդի մէջ տարածելու ձևերը և միջոցները: Գիւղատնտեսական ընկերութիւններ, կորպորացիաներ, որոնց միջոցով գիւղացին թէ առնում և թէ ծախում է զանազան նիւթեր աւելի ձեռնտու կերպով, շրջիկ ուսուցիչներ-մասնագէտներ, որոնք իրանք են ման գալիս և գտնում գիւղացուն և նրան բացատրում ու ցոյց տալիս գիտութեան գործադրութիւնը գիւղատնտեսութեան մէջ, մասնագիտական թերթեր, դասախօսութիւններ և այլն և այլն, անա միջոցներ, որոնցով այնպէս լայն չափով օգտւում են Արևմուտքում: Այդ բոլորի շնորհիւ Գերմանիայում, օրինակ, չնայած ազգաբնակչութեան արագ աճելուն, բերքը համեմատաբար ոչ միայն չի պակասում, այլ բարձրանում է: Պրուսիայում 1879-85 թ. ամեն մի հոգու տարեկան ընկնում էր 185 կիլոգրամ ցորեն և հաճար, իսկ 1886-95 թ. 201 կիլոգրամ և սրա հետ միասին աճում է և ուրիշ բոյսերի (գետնախնձորի, ճակնդեղի և այլն) կուլտուրան: Աճում է նոյնպէս և կովերի, խոզերի և ոչխարների թիւը:

Պտտի և արմատապտուղների աճեցնելու շնորհիւ հանգրստացող հողի քանակը հասցրուած է minimum-ի. պարարտացրնող նիւթերի, աւելի լաւ և զտուած սերմերի գործածութիւնը բերքը հասցրել է շատ բարձր աստիճանի: Բացառութիւն չէ 200-250 պուղ ցորեն և 600-700 պուղ խոտ բերք մի դեսեպտինից:

Բոլորովին ուրիշ պատկեր է ներկայացնում գիւղատնտեսութիւնը Ռուսաստանում: Բերքը գիւղացու արտելում հազիւ է հասնում 30-40 պուղի: Հողի ամբողջ երրորդ մասը հանգրստանում է: Արօտատեղերը հերկւում են, անասնապահութիւնը ընկնում է: Պակասում է գիւղացու կերակուրը: Այժմ Ռուսաստանի 50 նահանգներում ստացւում է 70/0, կենտրոնական սեւաւահող նահանգներում 330/0, իսկ արդիւնագործական նա-

հանդնեւում 21⁰/₀,—աւելի պակաս, քան ստացւում էր 1861-65 թւականներին:

Շատերը գիւղատնտեսութեան անկումը Ռուսաստանում բացատրում են սակաւահողութեամբ և ասում են, որ ուռւ գիւղացիները հող ձեռք բերելը գիւղացիական բանկերի միջոցով և գիւղացիների փաղթականութիւնը Սիբիր, Կովկաս և Անդրկասպեան երկրները կարող է ազատել գիւղատնտեսութիւնն այդ վիճակից: Թէ որքան դանդաղ են գործում այդ միջոցները, ցոյց են տալիս հետեւեալ թւերը. քսան տարւայ ընթացքում գիւղացիների հողը աւելացել է 3,8⁰/₀: Սիբիր են դաղթել 16 տարւայ ընթացքում 1,207,000 հոգի, այսինքն աւելի քիչ, քան աճում է Ռուսաստանի ազգաբնակչութիւնն ամեն տարի:

Եթէ մինչև անգամ ենթադրենք, թէ որևէ մի հրաշքով Ռուսաստանի բոլոր հողը կ'անցնի գիւղացիների ձեռքը, ասում է պրոֆ. Չուպրովը, այն ժամանակ էլ այս վերջիններիս հողը կ'աւելանար միմիայն 40⁰/₀: Մինչդեռ ամենափոքր տեխնիկական կատարելագործութիւնները, ինչպէս են՝ աւելի լաւ սերմեր, հանքային պարարտացնող նիւթեր և այլն, կարող են բերքի քանակը հասցնել առնուազն 100 պուդի, այսինքն՝ այժմուանին համեմատ աւելացնել երկուսուկէս անգամ: Այժմ գիւղացին 20—30 բուբլի է տալիս և կապալով մի դեսետին հող վերցնում: Եթէ նա այդ հողը գործ դնի իր տնտեսութիւնը բարւոքելու համար և եթէ նա նոյնիսկ այդ բարւոքման շնորհիւ ստանայ նոյնքան, որքան որ կը ստանայ կապալով վերցրած հողից, նա էլի աւելի օգուտ ունի. առաջին՝ նա կը լաւացնի իր հողի յատկութիւնները, իսկ երկրորդ՝ նա կը խնայի թէ սերմում և թէ աշխատանքում:

Անհրաժեշտ է, որ գիւղացին փոխի գիւղատնտեսութեան ներկայ ձևը. այժմ Ռուսաստանում իւրաքանչիւր տարի հողի ամբողջ երրորդ մասը չի մշակւում, այլ հանգստանում է, իսկ միայն մնացած ²/₃ մասն է մշակւում (трехполье): Մինչդեռ արտասահմանում վաղուց են թողել հողագործութեան այս ձևը և զիմեւ աւելի կատարեալ ձևի, որը կայանում է նրանում, որ փոփոխակի աճեցնելով խոտեր, տեխնիկական բոյսեր, արմատապտուղներ և այլն, հանգստացող հողի քանակը հասցրուած է ամենանուագ, մինիմալ՝ չափի: Մշակութեան այդ հին սիստեմը փոխելու համար գիւղացուն պէտք է հասկացնել, սովորեցնել, նրան հարկաւոր է նաև դրամով օգնել: Բայց հրատեղից ճարել այդ դրամը: Պէտք է դիմել արտասահմանեան երկրների օրինակներին: Թէորիան և փորձը Արևելքում, ասում է պրոֆ.

Ձուպրով, ցոյց են տալիս, որ այն կրեդիտային հիմնարկութիւնները, որոնք հիմնուած են աղքատ դասակարգերի համար, աւելի հաստատ և յուսալի են, քան այն հսկայ բանկերը, որոնք հիմնուած են հարուստների համար:

Նոսալողական գանձարանների գումարների արագ աճելը Ռուսաստանում ցոյց է տալիս, որ այսպէղ էլ կան աղքատ տեղային միջոցներ:

1904 թ. այդ գանձարաններում հաւաքուած փողի գումարը հասնում է մէկ միլլիարդի: Բայց այդ փողերից գիւղացին չէ կարողանում օգտուել, որովհետեւ Ռուսաստանում չկան փոխառութեան գանձարաններ, գիւղական բանկեր կային: Լաւ ցոյց տալու համար, թէ ինչպէս է դրուած գիւղատնտեսութեան օգնելու գործը Ռուսաստանում և արտասահմանում, բերենք մի քանի թւեր.—դրստոր կրիւզերի բրոշիւրից երևում է, որ Գերմանիայում 1896 թւին կային 240 ընկերութիւններ՝ գործիքներ գնելու համար, 1,067 ընկեր,՝ հում նիւթ, սերմ և պարարտացման նիւթեր գնելու համար, 1,458 արդիւնաբերող (սրանցից 1,366 կաթնատնտեսական նիւթեր ծախելու համար) և վերջապէս 4,000 մանր վարկային և գիւղական փոխառութեան գանձարաններ: Այս ընկերութիւններում մասնակցում էին միլլիոնից աւել ինքնուրոյն տնտեսութիւններ: Բացի սրանից՝ կային 100-ից աւել շրջիկ մասնագէտներ: Շվեյցարիայում կան 2,500-ից աւել գիւղատնտեսական ընկերութիւններ: Փոքրիկ Դանիայում գործում են մօտ 1800 կաթնատնտեսական ընկերութիւններ, որոնք պահում են մասնագէտներ, հրատարակում են թերթեր կային: Շնորհիւ այսպիսի կազմակերպութեան՝ այնտեղ մի 15—20 տարւայ ընթացքում կաթնատնտեսութիւնը արել է ահագին առաջադիմութիւն: 1883 թւին Դանիայից արտադրուել է Անգլիա 4½ միլլիոն պուդ լուդ, իսկ 1900 թ.՝ 42 միլլիոն: Նոյնն է Բելգիայում, Հոլլանդիայում կային: Այս բոլոր երկրներում եկել են այն եզրակացութեան, որ մասնագէտներ պահելու և առհասարակ գիտութիւնը տարածելու համար ծախսած փողերը բերում են ամենամեծ տոկոսները:

Իսկ Ռուսաստանում, ուր ազգաբնակչութեան 100 միլլիոնից աւելը ապրում է գիւղատնտեսութեամբ, 1898 թւին հաշւում էր միայն 320 գիւղատ. ընկերութիւններ: Բարեբախտաբար պէտք է ասել, որ վերջին տարիները Ռուսաստանում էլ է նկատուում թէ գիւղատնտ. ընկ. և թէ մասնագէտների աւելանալը: Ինչպէս և ամեն բանում, այս բանում էլ առաջին տեղն են բռնում Լեհաստանը, Պրիվիսլեանդի նահանգները, իսկ

յետոյ այն նահանգները, որտեղ տեղային ինքնավարութիւններ կամ զեմստովօներ կան:

1903 թիւն նահանգական ազրոնոմներ կային արդէն 28 նահանգներում, իսկ գաւառական ազրոնոմներ 165 գաւառներում: Ուրեմն 34 զեմստովային նահանգներից մինչև 1904 թիւը չունեն նահանգական ազրոնոմներ միայն 6-ը: 11 նահանգներում գաւառների կէսից աւելը ունի ազրոնոմներ: Իսկ երկու նահանգներ չունէին և ոչ մէկը: Բացի սրանցից՝ կան կառավարութիւնից նշանակած մօտ 70 մասնագէտներ Ռուսաստանի զանազան մասերում: Նոյնպէս նկատուում է զանազան ընկերութիւնների աճում. օրինակ՝ մինչև 1898 թիւն Ռուսաստանում կային միայն 30 գիւղացիական գիւղատնտեսական ընկերութիւններ, իսկ այժմ այդ թիւը հասել 320-ի. լայնանում է նոյնպէս այդ ընկերութիւնների գործունէութիւնը: Սրանք հիմնում են փորձնական ագարակներ, գիւղութիւն են տալիս գիւղացիներին էժան ժամանակով գործիքներ, սերմեր կայն ձեռք բերելու, շինում են ցուցահանդէսներ, կազմակերպում են բոյսերի թշնամիների հետ կուելու միջոցներ, հիմնում են վարկային և սպառողական ընկերութիւններ, նպաստում են գիտութեան տարածելուն ժողովրդի մէջ՝ զբաղարաններ հիմնելով, զանազան մասնագիտական լրագրներ և բրոշիւրներ ձեռք բերելով կայն:

Իերած թւերն այնքան պերճախօս են, որ բացատրութիւնները աւելորդ են:

Աւելորդ չենք համարում յօդուածի վերջում ծանօթացնել ընթերցողին գիւղատնտեսութեան օգնութեան գործի դրութեան հետ և՛ Կովկասում:

1903 թիւն Կովկասում գործում էին՝ մէկ գլխաւոր ազրոնոմ և 3 կրտսեր ազրոնոմներ և հետևեալ հիմնարկութիւնները. Կովկասի ֆիլոկսերային կոմիտետը ամերիկական խաղողի որթերի 5 տնկարաններով (ПЯТОМНИКЪ. այս որթերը չեն հիւանդանում ֆիլոկսերայով). մէկ սոսնկարանական (МВ-КОЛОНИТЕСКИЙ) լաբորատորիա իր մասնագէտներով, որտեղ քննում են բոյսերի զանազան հիւանդութիւններն ու նրանց պատճառները և կուելու միջոցները. Թիֆլիսի շերամապահական կայարանը և այգեգործական դպրոցը. մօտ 10 փորձնական կայարաններ և ցուցական ագարակներ Կովկասի զանազան մասերում տեղացիներին բամբակի, ծխախոտի, թէյի և ուրիշ բոյսերի աճեցնելու խելացի միջոցների հետ ծանօթացնելու համար. 5 մասնագիտական ուսումնարաններ: Բոլոր այս հիմնարկութիւնները, բացի ֆիլոկսերական կոմիտետից, գտնուում

են յասնագէտների ձեռքի տակ: Այս վերջինների պարտքն է ի միջի այլոց ուսումնասիրել տեղական պայմանները, գիւղատընտեսութեան կարիքները և ծանօթացնել ու օգնել գիւղատընտեսներին գիտութեան և տեխնիկայի նորութիւնների հետ հայլն: Բայց դժբախտաբար նրանք թէ իրանց սակաւութեան և թէ անհաւասար բաժանման (օր. Երևանի նահանգը շատ զուրկ է) և վերջապէս տեղական ազգաբնակչութեան լեզուի ու սովորութիւնների հետ ծանօթ չլինելու պատճառով չեն կարողանում գիւղացուն տալ այն, ինչ նրան հարկաւոր է:

Ագրոնոմ եՐ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ